

Сунєгін С. О.,

кандидат юридичних наук, старший дослідник,
старший науковий співробітник відділу теорії держави і права
Інституту держави і права імені В. М. Корецького
Національної академії наук України
ORCID: 0000-0003-4304-708X

ПРИНЦИПИ ПРАВОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ПЕРСПЕКТИВИ ТРАНСФОРМАЦІЇ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

PRINCIPLES OF LAW-MAKING ACTIVITY: PROSPECTS OF TRANSFORMATION IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION PROCESSES

Стаття присвячена визначенню перспектив трансформації окремих принципів правотворчої діяльності в контексті євроінтеграційних процесів, закріплених у Законі України «Про правотворчу діяльність». З'ясовано зміст поняття «система законодавства» та визначено ключові аспекти її розвитку в умовах сучасного етапу європейської інтеграції України. Наголошується на недостатності використання поширеного в юридичній літературі формально-юридичного підходу до розуміння сутності та природи системи законодавства України і необхідності її дослідження як способу нормативно-правової інституціоналізації смислових конструкцій, які відображають ціннісно-ідеологічні та психологічні орієнтири розвитку українського суспільства, а також утвердження його місця в архітектурі сучасного світового порядку. Уточнено взаємозв'язок понять «принципи правотворчої діяльності», «принципи формування та розвитку системи законодавства» та «принципи системи законодавства». Підкреслюється, що європейська правова інтеграція вимагає від України не механічної імплементації норм законодавства ЄС, а перегляду теоретико-методологічних засад формування та розвитку вітчизняної системи нормативно-правових актів. Обґрунтовується необхідність переосмислення закріпленої у статті 3 Закону України «Про правотворчу діяльність» системи принципів правотворчості, зокрема доцільність її доповнення іншими принципами, які допоможуть зробити систему законодавства більш гнучкою, сучасною та соціально орієнтованою. У зв'язку із цим, демократичність правотворчої діяльності пропонується розглядати у контексті її інклюзивності та транспарентності; системність правотворчості необхідно досліджувати з урахуванням її адаптивних здатностей, а необхідність та обґрунтованість правотворчої діяльності потребує уточнення через необхідність розробки конкретного переліку механізмів оцінки впливу законодавчих актів на відповідні суспільні відносини, які мають обов'язково містити оцінку впливу відповідних нормативно-правових актів на суспільну мораль та пов'язану з нею релігійну традицію.

Ключові слова: *правотворчість, принципи правотворчої діяльності, система законодавства, європейська інтеграція, системність та адаптивність законодавства, інклюзивність та транспарентність правотворчості.*

The article is devoted to determining the prospects for the transformation of certain principles of law-making activity in the context of European integration processes, enshrined in the Law of Ukraine "On Law-making Activity". The content of the concept of "system of legislation" is clarified and key aspects of its development are identified in the conditions of the current stage of Ukraine's European integration. The insufficiency of the use of the formal-legal approach common in legal literature to understanding the essence and nature of the Ukrainian legislative system and the need to study it as a method of normative-legal institutionalization of semantic constructs that reflect the value-ideological and psychological guidelines for the development of Ukrainian society, as well as the establishment of its place in the architecture of the modern world order is emphasized. Attention is focused on the fact that European legal integration requires Ukraine not to mechanically implement the norms of EU legislation, but to revise the theoretical and methodological principles of the formation and development of the domestic system of regulatory legal acts. The need to rethink the system of law-making principles enshrined in Article 3 of the Law of Ukraine "On Law-making Activity" is substantiated, in particular the expediency of supplementing it with other principles that will help make the legislative system more flexible, modern and socially oriented. In this regard, it is proposed to consider the democratic nature of law-making in the context of its inclusiveness and transparency; the systematic nature of law-making must be studied taking into account its adaptive capabilities, and the necessity and justification of law-making requires clarification due to the need to develop a specific list of mechanisms for assessing the impact of legislative acts on relevant social relations, which must necessarily include an assessment of the impact of relevant regulatory legal acts on public morality and the related religious tradition.

Key words: *law-making, principles of law-making, system of legislation, European integration, systematicity and adaptability of legislation, inclusiveness and transparency of law-making.*

Система законодавства сучасної України перебуває у стані інтенсивної трансформації під впливом різноманітних внутрішніх та зовнішніх чинників. Реформування різних сфер і галузей суспільного життя, геополітичні та військові виклики, всеохоплююча цифровізація соціальних відносин, прискорена європейська інтеграція тощо, безпосередньо впливають не лише на зміст та форму відповідних галузей права України, але й на саму структуру, принципи та методологічні засади формування та розвитку системи національного законодавства. В умовах зазначеної правової еволюції, коли вимоги адаптації вітчизняних нормативно-правових актів до норм права Європейського Союзу поєднуються з необхідністю збереження національної ідентичності та унікального соціокультурного коду українського суспільства, виникає потреба у переосмисленні засад формування та розвитку внутрішнього законодавства.

Однією з ключових проблем сучасного етапу розвитку національної правової системи України є все більш зростаюча динаміка розвитку вітчизняного законодавства, що проявляється у його постійному оновленні. Численні реформи, правові новації та швидка зміна нормативного порядку денного у роботі суб'єктів владних повноважень всіх рівнів, зокрема Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України, створюють ефект нестабільності та знижують передбачуваність правового регулювання суспільних відносин. Це, у свою чергу, суттєво ускладнює реалізацію принципу правової визначеності як складової верховенства права та підриває довіру до всієї правової системи нашої держави. В умовах зближення України з правовою системою Європейського Союзу, правова традиція якої спирається на так зване «м'яке право» і правовий плюралізм, що забезпечують збалансований характер правових трансформацій та повагу до нормативної стабільності, особливої значущості набуває здійснення концептуального осмислення цих підходів з урахуванням вітчизняних реалій.

Поряд з цим, актуальність дослідження даної проблематики зумовлюється також когнітивною та комунікативною кризою, яка має місце в соціонормативній сфері. Йдеться, зокрема, про те, що сучасне законодавство в умовах функціонування глобального інформаційного суспільства та всеохоплюючої цифровізації суспільних відносин перестає бути виключно нормативною системою, поступово перетворюючись на визначену смислову конструкцію, яка взаємопов'язана з багатоаспектною соціальною реальністю. Посилення правової невизначеності у регулюванні суспільних відносин, ускладнення правореалізаційних механізмів та дефіцит громадської довіри до публічних комунікацій загострюють питання необхідності пошуку нових когнітивних підходів

до розуміння сутності та природи сучасної законодавчої теорії і практики.

У сучасному соціогуманітарному дискурсі система законодавства традиційно розуміється як внутрішньо впорядкована сукупність нормативно-правових актів, які регулюють суспільні відносини в різних сферах і галузях життя, мають визначену ієрархічну структуру та логіку побудову. При цьому якщо вести мову про національний правовий дискурс, то в його межах акцент здебільшого робиться на формально-юридичних характеристиках системи законодавства, зокрема, на джерелах права, їх ієрархічній впорядкованості та юридичній силі, а також галузевій приналежності, на правотворчій компетенції суб'єктів владних повноважень тощо. У такому ракурсі законодавство розглядається переважно як статична та замкнена на своєму внутрішньому розвитку система нормативно-правових актів, яка повинна відповідати конкретним принципам правової та соціальної держави, зокрема принципу верховенства права, правової визначеності, соціальної спрямованості законодавства тощо [1, с. 260–272; 2, с. 241–244].

Водночас, сучасна правова реальність як динамічний, відкритий ціннісно-смісловий та нормативний простір, в якому правові норми формуються в умовах багатоманітності їх джерельної бази, правових традицій та соціокультурних контекстів, вимагає певного переосмислення сутності та природи системи законодавства, у тому числі принципів її побудови в умовах сьогодення. Останнє пов'язано з тим, що законодавство є не лише інструментом правового регулювання численних суспільних відносин, але й способом нормативно-правової інституціоналізації смислових конструкцій, які відображають ціннісно-ідеологічні та психологічні орієнтири розвитку українського суспільства, а також утвердження його місця в архітектурі сучасного світового порядку. Останнє пов'язано з тим, що норми права, які містяться в актах законодавства, «є ціннісним відображенням дійсності; вони несуть ціннісне «навантаження», об'єктивують цінності. Норма права є способом виразу належного, його формою» [3, с. 84]. Адже як зазначається у сучасній юридичній літературі, «роль права у суспільстві, його зміст і функції мають бути чітко визначені через призму цінностей, які воно захищає та розвиває. Саме через ці цінності право здатне визначати межі свободи особи, забезпечувати баланс між індивідуальними правами та соціальними обов'язками, а також усвідомлювати важливість обмежень як необхідних елементів правового порядку» [4, с. 9]. Саме в цьому контексті має відбуватися переосмислення принципів правотворчості, які являють собою основоположні засади здійснення суб'єктами владних повноважень правотворчої

діяльності, що мають не лише нормативне, але й важливе методологічне значення.

Як відомо, принципи правотворчості являють собою найбільш загальні та значущі ціннісно-нормативні ідеї та положення, які визначають форму і зміст правотворчої і, насамперед, законодавчої діяльності, а також вектор її майбутнього розвитку принаймні на найближчу часову перспективу. Роль зазначених принципів не обмежується суто службовими та декларативними функціями, а проявляється передусім у забезпеченні методологічних орієнтирів розробки, систематизації та інтерпретації правових норм. Саме за допомогою вказаних принципів у сучасних демократичних, правових державах у значній мірі забезпечуються внутрішня узгодженість його норм, передбачуваність подальшого розвитку, логічна несуперечливість та відповідність пануючим у суспільстві правовим цінностям. Слід погодитися з думкою, що додержання цих принципів допомагає уникати правотворчих та правозастосовних помилок, знижує вірогідність створення неякісних та неефективних правових норм, а також сприяє підвищенню рівня правосвідомості та правової культури громадян [5, с. 44].

Необхідно звернути увагу також на те, що в умовах перманентного ускладнення правової та всієї соціокультурної реальності принципи правотворчої діяльності поступово набувають нової якості або значення, яка проявляється у тому, що вони починають виступати когнітивними та аксіологічними орієнтирами формування та розвитку правових норм як загальнообов'язкових, формально визначених правил поведінки, виконання та дотримання яких гарантується державою. Адже такі принципи виконують функцію смислового упорядкування всієї нормативно-правової матерії в суспільстві, допомагаючи долати фрагментарність правового регулювання та інші правові прогалини. Більше того, ці принципи формують основу для критичної оцінки його норм, оскільки задають певний стандарт їх правової легітимності, що є особливо важливим в умовах сучасних трансформацій, в яких традиційні моделі втрачають свою універсальність та вимагають відповідної переоцінки важливих системоутворюючих категорій.

Процес європейської інтеграції, в якому Україна займає чи не найактивнішу на сьогодні позицію, справляє значний вплив на трансформацію її системи законодавства, оскільки європейське право, основу якого складають традиційні для ЄС цінності верховенства права, прав, людини, демократії та соціально орієнтованої ринкової економіки, пред'являє якісно нові вимоги до функціонування системи національного законодавства, які не обмежуються суто процесом адаптації його норм до відповідних правових актів Європейського Союзу. Це означає, що європейська правова інтеграція

вимагає від України не механічної імплементації норм законодавства ЄС, а перегляду теоретико-методологічних засад формування та розвитку цієї системи, що включають в себе такі ключові принципи, як верховенство права, правова визначеність, пропорційність та недискримінація. Включення цих принципів в український правотворчий процес не завжди відбувається органічно, що породжує правову невизначеність та внутрішні протиріччя. Разом з тим, європейська інтеграція України виступає також і як суттєвий чинник оновлення національної правової системи, сприяючи розробці нових принципів упорядкування всього нормативно-правового масиву нашої держави, орієнтованих на плюралізм, інклюзивність та ефективність законодавчої системи, що закладається в основу різноманітних правореалізаційних практик.

Як справедливо вважають українські вчені, розвиток правотворчості в Україні в контексті інтеграції до Європейського Союзу має не допустити хаотичності, що покладає особливу відповідальність на суб'єктів правотворчої діяльності за ефективність, повноту та своєчасність прийняття й введення в дію нормативно-правових актів. Саме тому правотворча діяльність повинна здійснюватися на міцній правовій основі, що регламентує правовий статус суб'єктів правотворчості, а також процесуальні засади та процедурні особливості їх роботи [6, с. 51].

Переходячи до безпосереднього висвітлення питань сучасної трансформації принципів правотворчої діяльності в умовах євроінтеграції України, вважаємо за доцільне наголосити на необхідності забезпечення термінологічної чіткості та узгодженості таких фундаментальних понять для юридичної теорії і практики, як «принципи правотворчої діяльності», «принципи формування та розвитку системи законодавства» та «принципи законодавства» («принципи системи законодавства»). Незважаючи на тісний взаємозв'язок даних правових категорій, важливо провести їх чітке розмежування, що надасть можливість точніше і коректніше аналізувати їх функціональне призначення в правовій системі.

Так, у процесі аналізу відповідних характеристик правового регулювання потрібно враховувати, що при розгляді вже функціонуючої в державі системи законодавства доцільно використовувати поняття «принципи законодавства» або «принципи системи законодавства», оскільки в даному випадку йдеться про фундаментальні, базисні характеристики вже існуючих та чинних правових норм, а також про визначені параметри їх взаємодії в межах правового континууму відповідної держави. Принципи законодавства пов'язані насамперед з його внутрішньою ієрархічною структурою, стабільністю та ефективністю його функціонування в суспільному житті.

На відміну від принципів законодавства, принципи правотворчої діяльності або принципи формування та розвитку системи законодавства безпосередньо стосуються процесу створення правових норм, що більш точно відображає процесуальні аспекти правотворчості, зокрема конкретні етапи, через які проходить законодавча система в процесі даної діяльності, а також механізми її практичного забезпечення. У вказаному контексті терміни «принципи правотворчої діяльності» та «принципи формування і розвитку системи законодавства» є тотожними, оскільки характеризують основні вимоги до процесу створення нормативно-правових актів.

Водночас, слід враховувати, що одні й ті ж самі принципи, зокрема такі як верховенство права, законність, системність, демократичність, пропорційність тощо, можуть одночасно розглядатися і як принципи правотворчої діяльності, так і принципи законодавства. При цьому різниця між ними полягатиме у контексті їх застосування, оскільки в першому випадку вони осмислюються як основоположні засади процесу проектування та створення правових норм, а у другому – як фундаментальні характеристики функціонуючого в державі законодавства, що являє собою нормативну складову її правової системи.

Звертаючись до особливостей формування та розвитку системи законодавства України, необхідно звернути увагу на те, що її основу складають закріплені в Законі України «Про правотворчу діяльність» принципи правотворчості, а саме: верховенство права, що включає в себе, але не виключно, принципи законності, юридичної визначеності, запобігання зловживанню повноваженнями, рівності перед законом та недискримінації, доступу до правосуддя; пріоритетності утвердження та забезпечення прав і свобод людини, дотримання міжнародних стандартів у сфері прав людини; демократичності; пропорційності; необхідності та обґрунтованості, системності; наукового забезпечення; ресурсної забезпеченості. При цьому слід звернути увагу на те, що вказані принципи у повній мірі є властивими і для функціонуючої в Україні системи законодавства, практична реалізація якого у суспільних відносинах має обов'язково відбуватися з урахуванням їх змісту.

Уточнивши зазначені аспекти категоріально-методологічного апарату даного дослідження, спробуємо визначити перспективні напрями змістовної еволюції принципів формування та розвитку системи законодавства України.

У вказаному контексті варто насамперед наголосити на тому, що певного переосмислення з урахуванням євроінтеграційних процесів України потребує закріплена у статті 3 Закону України «Про правотворчу діяльність» система принципів правотворчості. Адже сучасний етап євроінтеграції України, а також кризові реалії функціонування міжнародного правопорядку та розвитку

демократичних держав, висувають нові вимоги до формування та розвитку національної системи законодавства, вимагаючи її модернізації як в структурному, так і в змістовному аспектах. Зокрема, окремі принципи, закріплені у статті 3 зазначеного вище Закону, доцільно доповнити іншими принципами, які допоможуть зробити систему законодавства більш гнучкою, сучасною та соціально орієнтованою.

Так, наприклад, принцип системності правотворчої діяльності, на нашу думку, потрібно доповнити принципом адаптивності, значущість якого в умовах стрімко змінюваних реалій суспільного життя на всіх рівнях (глобальному, регіональному та локальному) важко переоцінити, не кажучи вже про його важливість для держав, які інтегруються в Європейський Союз. Йдеться про те, що законодавство, системність якого проявляється насамперед у логічній структурованості та узгодженості його елементів, повинна мати також і гнучкий характер. Саме принцип адаптивності законодавства у поєднанні з принципом системності правотворчої діяльності надасть можливість створити простір для оперативного та ефективного реагування на зміни в соціальній практиці, що дозволить правовій системі України належним чином пристосуватися під особливості права ЄС та враховувати тенденції його розвитку. Аксиоматичним слід визнати, що закони та інші нормативно-правові акти повинні не лише відповідати вимогам часу, містити узгоджені між собою правові норми, але й бути гнучкими для забезпечення своєчасного реагування на зміни в політичному, економічному та соціальному житті. Принцип адаптивності законодавства та, відповідно, правотворчої діяльності у найбільшій мірі проявлятиме себе в тих сферах, в яких суспільні відносини змінюються або еволюціонують найбільше (наприклад, технології, цифровізація, права людини тощо).

Отже, адаптація законодавства України до права Європейського Союзу потребує застосування комплексного підходу, який враховує не лише технічну складову даного процесу, але насамперед відповідні механізми соціальної легітимації впроваджуваних в національне законодавство новацій, що формуються з урахуванням всіх складових культури українського суспільства. Саме такий підхід надасть можливість забезпечити соціально корисні наслідки від реформування вітчизняного законодавства та мінімізувати громадське невдоволення і потенційний спротив новим нормативно-правовим реаліям, оскільки в його змісті враховується вся система соціально-психологічних чинників формування людської поведінки та діяльності.

У вказаному контексті Л. Ніколенко, наприклад, пропонує виокремлювати принцип міжкультурної адаптивності, який передбачає: врахування національних традицій та суспільних

очікувань; збереження балансу між європейськими стандартами та локальними потребами; застосування механізмів, які забезпечують «м'яке» впровадження нових правових норм. При цьому вчений узагальнює, що процес адаптації національного законодавства України до права ЄС є складним та багатоаспектним завданням, що потребує врахування як фундаментальних принципів нормопроекування, так і нових викликів, обумовлених специфікою правового простору ЄС та сучасних глобальних тенденцій. Для успішної імплементації норм ЄС в цих умовах необхідно враховувати принципи, які сприятимуть не лише гармонізації національного законодавства з правом ЄС, але й підвищенню його ефективності, передбачуваності та адаптивності до умов життєдіяльності українського суспільства [7, с. 498–499].

Необхідно також зазначити, що в процесі адаптації законодавства України до права ЄС важливим і необхідним є врахування досвіду відповідних європейських країн, які раніше набули повноправного членства в Європейському Союзі, у тому числі позитивного і негативного досвіду євроінтеграції інших держав-кандидатів у члени ЄС. Слід погодитись з В. Риндюк та О. Кучинською, які вважають, що правові та інституційні механізми адаптації законодавства України до права ЄС потребують упорядкування та чіткого нормативного закріплення, зокрема, з врахуванням досвіду досягнень й невдач держав-членів ЄС на шляху до євроінтеграції. Адаптації законодавства України до права ЄС є окремим самостійним напрямом правотворчої діяльності, який має бути чітко врегульовано у законодавстві через уточнення повноважень суб'єктів правотворчості та чітку їх координацію у цій сфері; через оновлення механізму адаптації законодавства України до права ЄС та розробку єдиних детальних методичних рекомендацій стосовно даного процесу тощо [8, с. 125].

Окрім принципу системності, певного уточнення потребує також і принцип демократичності правотворчої діяльності, закріплений у пункті 3 частини першої статті 3 Закону України «Про правотворчу діяльність». В умовах євроінтеграції України даний принцип також слід доповнити принципами інклюзивності та транспарентності, які здатні посилити демократичну природу правотворчості, зробивши її більш відкритою, доступною, відповідальною перед особою та громадянським суспільством, що, у свою чергу, неминуче позитивно відобразиться на якості функціонуючої в державі системи законодавства.

Незважаючи на те, що поняття «інклюзія» та/або «інклюзивний підхід» використовуються в сучасному соціогуманітарному дискурсі переважно у площині соціально-економічних відносин, зокрема у сфері забезпечення якості

освіти, надання медичних та інших соціальних послуг, боротьби з бідністю, модернізації ринків праці тощо, все ж нинішні реалії демократичного розвитку свідчать про набуття інклюзією значення одного з основних, магістральних напрямів розвитку державної політики практично у всіх сферах і галузях суспільного життя, що впливає, з-поміж іншого, зі змісту деяких нормативно-правових актів.

Так, наприклад, відповідно до Національної Стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки, затвердженої Указом Президента України від 27.09.2021 р. № 487/2021, одним із принципів, на яких базується вказана Стратегія, є принцип участі та інклюзивності, який передбачає, що управлінські рішення, які стосуються питань реалізації цієї Стратегії, приймаються відповідними органами за результатами вивчення інтересів та потреб громадян, територіальних громад, інститутів громадянського суспільства, зокрема шляхом проведення публічних консультацій. При цьому створюються необхідні умови для рівноправної участі, вживаються заходи для подолання перешкод для представлення інтересів тієї чи іншої суспільної групи.

Крім цього, згідно із абзацом третім розділу І Національної Стратегії зі створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14.04.2021 р. № 336-р, зазначена Стратегія розроблена відповідно до принципів та інструментів методології управління, орієнтованого на результат, спрямована на сталий, інклюзивний розвиток і забезпечення доступності та людиноцентричності у всіх сферах життєдіяльності суспільства, розв'язання наявних проблем та задоволення потреб різних суспільних груп шляхом виконання визначених завдань та досягнення поставлених цілей. Аналіз цього, а також багатьох інших положень даної Стратегії надає можливість зробити висновок про те, що інклюзивність набуває якості одного з основоположних принципів формування та розвитку державної політики у всіх важливих сферах суспільного життя.

Як справедливо відзначається у науковій літературі, «вивчення досвіду розвинених країн світу та Європейського Союзу дає підстави для поширення інклюзивного підходу до соціального захисту людей з інвалідністю не тільки у сфері освіти, а в усіх інших сферах життя – соціально-економічній, сімейно-побутовій, медичній, інфраструктурній, культурній тощо... У такому аспекті інклюзивна політика може розглядатися як інтегративний напрям сучасної політики щодо забезпечення прав і свобод людей з особливими потребами, підвищення рівня їх благополуччя та якісного соціального захисту... В цілому рівень розвитку інклюзивної політики є показником рівня демократизації, фактором розвитку

інклюзивної культури та гуманізації сучасного суспільства» [9, с. 6, 9].

Погоджуючись в цілому з таким підходом, зазначимо, що інклюзивний підхід у правотворчості не повинен обмежуватися необхідністю належного забезпечення всієї системи прав і свобод людей з особливими потребами, а передбачає насамперед те, що кожна людина, громадянин має право бути вислуханим і приймати участь через визначені в законодавстві механізми у розробці нормативно-правових актів, особливо якщо їх зміст стосується їх законних інтересів. Закони та інші нормативно-правові акти як результат правотворчості повинні сприяти подоланню різноманітних перепон або бар'єрів в суспільному житті, полегшувати реалізацію особами своїх прав та інтересів, забезпечувати рівний доступ до соціальних благ з метою створення справедливого та стабільно функціонуючого правопорядку [10].

Таким чином, інклюзивність як принцип правотворчості означає, що всі заінтересовані суб'єкти, тобто фізичні та юридичні особи, на яких вплине прийняття відповідного нормативно-правового акта, мають можливість у визначених законодавством формах брати участь у правотворчій діяльності, що дозволить зробити систему законодавства більш збалансованою та справедливою, оскільки закони, прийняті без врахування громадських інтересів, можуть призвести до поширення соціальної несправедливості, втрати довіри громадян до владних інституцій, врешті-решт, до зростання конфліктів та правопорушень в суспільстві. Інклюзивний підхід у правотворчості створює умови для реального служіння держави та її правової системи інтересам народу та всіх його громадян, а не лише певним політичним, економічним чи будь-яким іншим елітам.

Окрім принципу інклюзивності, важливе значення у забезпеченні демократизму правотворчості має також і принцип транспарентності, який забезпечує відкритість та доступність правових норм для широкої громадськості на всіх етапах їх формування та подальшої реалізації: від розробки проектів нормативно-правових актів до їх прийняття та виконання. Адже у найбільш загальному значенні транспарентність розглядається як системно-функціональний (соціальний, правовий, економічний та політичний) феномен демократичної правової держави, який може проявлятися у різних формах, зокрема, як умова відповідальності та ефективності державної влади; вплив інформації, у тому числі правової, на механізми соціальної організації; прозорість економічних процесів; форма взаємодії держави та громадян, яка забезпечує їх участь у суспільно-політичному житті, а також громадський контроль над органами влади; інструмент політичної культури тощо [11, с. 6, 14].

Окремі вчені розглядають транспарентність як один із основних елементів існування правової державності, утвердження конституціоналізму та функціонування верховенства права на європейському просторі. При цьому серед основних ознак транспарентності виділяються наступні: невід'ємний взаємозв'язок з верховенством права; повнота інформації та своєчасність її отримання; реальна можливість громадян впливати на владні рішення; цілісність інформації тощо [12, с. 27–28].

З урахуванням наведених позицій зазначимо, що транспарентність як принцип правотворчої діяльності та системи законодавства України надає можливість громадянам зрозуміти логіку прийняття відповідних правотворчих рішень, зокрема причини, які обумовлюють необхідність прийняття нормативно-правового акта, а також ті засоби, які закладаються у його зміст та в подальшому підлягають практичній реалізації у суспільних відносинах; даний принцип є необхідною передумовою забезпечення ефективного громадського контролю за діяльністю владних органів в державі, а також сприяє підвищенню громадської активності, оскільки громадяни відчують свою безпосередню роль у правотворчій діяльності та реально здатні впливати на прийняття владно-управлінських рішень через закріплені у законодавстві механізми участі (наприклад, публічні консультації, громадські слухання, лобізм тощо).

Отже, демократичність правотворчої діяльності та законодавства не обмежується лише наявністю демократичного ладу в державі та дотриманням визначених процедур при взаємодії різних гілок державної влади, а повинна включати насамперед можливість реальної участі громадян у процесі формування системи законодавства, що передбачає необхідність врахування громадської думки та інтересів громадян, забезпечення участі всіх заінтересованих осіб у правотворчій діяльності (інклюзивність), а також відкритість, доступність та достовірність інформації про проекти правотворчих рішень та стан справ у відповідних сферах і галузях суспільного життя (транспарентність).

Нарешті, принцип необхідності та обґрунтованості правотворчої діяльності, закріплений у пункті 5 частини третьої статті 3 Закону України «Про правотворчу діяльність», також може бути посилений з урахуванням європейських вимог до правового регулювання. З цією метою доцільно насамперед посилити контроль за науковою обґрунтованістю проектів нормативно-правових актів, особливо законів як актів вищої юридичної сили, у тому числі належним чином контролювати та перевіряти економічну обґрунтованість, аналіз ризиків впровадження законодавчих актів та їх можливих соціальних наслідків. З метою забезпечення більш якісної адаптації вітчизняного законодавства до права ЄС доцільно

також розробити конкретний перелік механізмів оцінки впливу законодавчих актів на відповідні суспільні відносини (наприклад, оцінка екологічних, соціальних, економічних, політичних, моральних та інших наслідків прийняття відповідних нормативно-правових актів).

Як зазначається у сучасній науковій літературі, «в основу оцінки впливу законодавства України, адаптованого до законодавства ЄС, необхідно покласти комплексний підхід, який ґрунтується на врахуванні не тільки ресурсних показників, але й впливу цього процесу на всі сфери життєдіяльності суспільства, у тому числі на зростання обсягів виробництва валового внутрішнього продукту, особливо в умовах відбудовних процесів» [13, с. 156].

Погоджуючись в цілому з такою думкою, все ж зауважимо, що, численні кризові реалії сьогодення свідчать про особливу значущість та одночасно необхідність забезпечення моральної обґрунтованості законодавства. Йдеться про те, що в умовах євроінтеграційних та глобалізаційних процесів, а також всеохоплюючої цифровізації та віртуалізації багатоманітних комунікативних практик, важливо забезпечити відповідність змісту законодавчих актів як правовим, так і етичним стандартам, що є особливо актуальним для таких чутливих питань, як права меншин, використання технологій, сімейні відносини та гендерні питання, забезпечення екологічної безпеки, права людини тощо. Останнє пов'язано з тим, що «право передбачає релігійні, метафізичні та моральні основи, які акумулюють соціальні цінності, здебільшого дублюючи їх. Саме такі основи розширюють і поглиблюють зміст права, що пов'язаний із всією цілісністю нормативно-ціннісного наповнення культури» [14, с. 37]. Більше того, «право складається з норм, цілей і цінностей, які, щоб бути ефективними, повинні відповідати етичним і релігійним цінностям суспільства» [15, с. 74].

Звичайно, констатація наведених позицій, підкріплених численними соціальними фактами, так само як і формально-юридичне закріплення принципу моральної обґрунтованості законодавства, зовсім не означає, що у правових нормах мають безпосередньо закріплюватися моральні принципи та норми організації відповідних суспільних відносин та міжособистісних комунікацій. Однак законодавчі акти мають враховувати основоположну цінність таких загальнолюдських, загальнозначущих моральних цінностей, як любов, чесність, порядність, солідарність, милосердя, справедливість, гуманізм, повага до людської гідності тощо, та містити у зв'язку із цим такі правові норми, реалізація яких сприятиме утвердженню цих та інших традиційних моральних цінностей у суспільному житті.

Зокрема, законодавство, яке стосується питань гендерної рівності, прав меншин, діяльності медіа, обмежень прав людини або навпаки

розширення меж людської свободи, а також регулює сімейні, медичні, екологічні, технологічні та деякі інші відносини, на нашу думку, повинно підлягати ретельній перевірці з точки зору дотримання принципу моральної обґрунтованості відповідних правових норм та тих соціальних наслідків, до яких може призвести його прийняття та введення в дію (наприклад, якщо законопроект обмежує права громадян або, навпаки, розширює межі їх свободи у тих чи інших відносинах, то важливо оцінити не лише його правову доцільність, але й моральну складову також: наскільки він відповідає традиційній у суспільстві моралі та тієї релігійної традиції, яка з нею пов'язана). Якщо законодавство не враховує моральні принципи організації суспільних відносин, то навіть в умовах їх правової, економічної, політичної чи іншої обґрунтованості їх практична реалізація може призвести до негативних наслідків, зокрема до поляризації громадської думки, соціальних конфліктів, агресії, зниження рівня довіри між людьми, зростання популізму тощо.

Слід погодитися з думкою, що результати правотворчості повинні відповідати суспільним очікуванням, виражати історично сформовані норми моралі, звичаї і традиції, відповідати праву природному. У суспільному житті має панувати право, втілене у формі законодавства, прийнятого відповідно до встановлених принципів, засадничим серед яких є принцип верховенства права, зміст якого охоплює моральні засади суспільства, традиції, звичаї, культуру. Зазначені аспекти, вплетені в тканину правотворчості, становлять її ціннісний, моральний вимір. Адже право, формуючись під впливом історичних, морально-етичних та інших чинників, стає невід'ємною складовою цілісності суспільного життя, існує об'єктивно, тобто є природним правом [16, с. 168, 191].

Закріплення принципу моральної обґрунтованості законодавства як одного із принципів правотворчої діяльності або, принаймні, складової принципу необхідності та обґрунтованості правотворчості сприятиме формуванню більш збалансованого підходу у розвитку системи вітчизняного законодавства, який буде спиратися не лише на переважаючі на сьогодні економічні критерії обґрунтування тих чи інших правових норм, але й на відповідні моральні (етичні) принципи та норми, які історично відігравали вагомий роль в упорядкуванні численних комунікативних практик в українському суспільстві. Адже такий підхід передбачатиме здійснення етичної оцінки проектів актів законодавства з точки зору їх впливу на загальнолюдські цінності і мораль, що є особливо важливим в умовах кризових реалій розвитку України як демократичної держави, в якій необхідно відновити довіру до правової системи та моральним орієнтирам її розвитку.

У зазначеному контексті необхідно також враховувати, що принцип моральної обґрунтованості законодавства вимагає як юридичної волі для свого правового закріплення, так і відповідної соціокультурної трансформації, оскільки моральні орієнтири суспільства закладаються не стільки в загальнообов'язкових та формально визначених правових нормах, скільки у сімейному вихованні, освіті, медіа, культурі та мистецтві. Адже саме ці соціальні інститути формують визначені наративи, які впливають на параметри сприйняття моралі в суспільному житті. У зв'язку із цим в суспільстві, в якому соціальні цінності асоціюються переважно з матеріальним благополуччям, владою та стандартами споживання, в якому медіа у значній мірі «обслуговують» культ індивідуальних чуттєвих задовольень, в якому мораль підкорюється вигоді, а соціальні цінності – прагматизму, важко розраховувати на реальне впровадження принципу моральної обґрунтованості законодавства в життя. Разом з тим, закріплення даного принципу на законодавчому рівні у тій чи іншій формі стане першою та необхідною складовою інтеграції моральних і правових засад забезпечення розвитку суспільних відносин, якість реалізації яких матиме більш високий рівень.

Таким чином, можемо зробити наступні **ВИСНОВКИ**:

1. Кризові реалії розвитку сучасного світового порядку та процеси європейської інтеграції України висувають нові вимоги до формування та розвитку системи національного законодавства, обумовлюючи необхідність переосмислення фундаментальних принципів правотворчої діяльності з метою розробки концепції, в межах якої законодавство розглядається не лише як взаємопов'язана та упорядкована система нормативно-правових актів України і чинних міжнародних договорів, а як особлива форма соціального знання, що забезпечує як правове регулювання відповідних суспільних відносин, так і широке ціннісно-смісловне насичення правової матерії. Розробка такої концепції зонайменше передбачає змістовну модернізацію окремих принципів правотворчої діяльності, що надасть можливість розглядати право та законодавство як форму його вираження не лише як інструмент владного управління в суспільстві, а як засіб формування смислових орієнтирів розвитку всіх важливих сфер і галузей суспільного життя, які відтворюють або відображають історичні, ментальні та культурні особливості соціуму, забезпечуючи новий, більш високий рівень якості функціонування механізмів сприйняття, інтерпретації та легітимації правових норм в колективній та індивідуальній свідомості.

2. Основні проблеми сучасного етапу трансформації системи законодавства України пов'язуються з високим рівнем динаміки її розвитку та, відповідно, необхідністю

забезпечення належної адаптивності його норм до європейських стандартів та сучасних викликів, з колізіями правових традицій та культур Європейського Союзу та України, що вимагає створення ефективних механізмів гармонізації культурно-правових архетипів ЄС та України, а також зі стрімким ускладненням правової реальності, в якій технологічна складова поступово набуває першочергового значення. В цих умовах окремі принципи правотворчості, закріплені у статті 3 Закону України «Про правотворчу діяльність», потребують смислового розширення їх змістовних характеристик з метою забезпечення як більшої послідовності, передбачуваності та якості правотворчого процесу, так і удосконалення практики правореалізації, в якій вказані принципи також мають основоположне значення. Зокрема, демократичність правотворчої діяльності доцільно розглядати у контексті її інклюзивності та транспарентності; системність правотворчості необхідно досліджувати з урахуванням її адаптивних здатностей, а необхідність та обґрунтованість правотворчої діяльності потребує уточнення через розробку конкретного переліку механізмів оцінки впливу законодавчих актів на відповідні суспільні відносини, які мають обов'язково містити, з-поміж іншого, оцінку моральних наслідків прийняття відповідних нормативно-правових актів. Зазначені пропозиції спрямовані як на забезпечення належної адаптації системи принципів правотворчої діяльності до сучасних викликів правового регулювання, так і на посилення їх нормативно-методологічного значення в конструюванні багатоманітних правореалізаційних практик.

3. Невід'ємною складовою успішної трансформації системи законодавства України в умовах європейської інтеграції є врахування метанормативних складових у змісті правових норм. Йдеться про моральні, релігійні та інші історично обумовлені соціокультурні засади розвитку українського суспільства, які традиційно перебувають за межами позитивного права, але при цьому справляють значний вплив на його сприйняття та практику реалізації. В умовах етнокультурної неоднорідності українського суспільства, його поліконфесійності та соціальної поляризації законодавство повинно враховувати такі елементи як найважливіші аспекти легітимності та ефективності правового регулювання в цілому, що передбачає певний перехід від формально-процедурної моделі розуміння правотворчості до більш складної її концепції, орієнтованої на ціннісну багатоманітність. Саме такий підхід до розуміння правотворчості сприятиме формуванню правової системи, здатної ефективно взаємодіяти з громадянами та забезпечувати стійкість функціонування національного правопорядку навіть в умовах глибинних соціальних трансформацій.

Список використаних джерел:

1. Загальна теорія права : підручник / О. В. Петришин, Д. В. Лук'янов, С. І. Максимов, В. С. Смородинський та ін.; за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2020. 568 с.
2. Загальна теорія права. Нормативний курс : підручник / кол. авт.; за ред. С. В. Бобровник. 2-ге вид., стереотип. Київ : Юрінком Інтер, 2023. 596 с.
3. Малишев Б. В. Правова система (телеологічний вимір) : монографія. Київ : «ВД «Дакор», 2012. 364 с.
4. Ковальчук О. М. Право яке соціальний феномен: цінності, свобода, обмеження. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2024. № 5. С. 3–9.
5. Гусаров С. М. Поняття та сутність правотворчості в Україні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 3. С. 38–6.
6. Томкіна О. О. Правовий статус суб'єктів правотворчої діяльності в Україні. *Правотворчість в Україні: перспективи законодавчого врегулювання: збірник наукових праць / за заг. ред. О. О. Кота, А. Б. Гриняка, Н. В. Міловської*. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. С. 50–71.
7. Ніколенко Л. М. Принципи нормопроєктування у контексті адаптації до права Європейського Союзу. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 3. С. 496–499. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-3/119>. URL: http://lscj.org.ua/3_2025/121.pdf (дата звернення: 02.07.2025).
8. Риндюк В. І., Кучинська О. Ю. Адаптація національного законодавства до права ЄС: досвід держав-членів та держав-кандидатів для України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2024. Вип. 82. Ч. 1. С. 120–126. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.82.1.17>
9. Андрейко І. С. Концептуальні та правові засади розвитку інклюзивної політики в Україні. *Регіональні студії*. 2019. № 18. С. 5–10. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2019.18.1>
10. Мельнік М. А. Інклюзивна політика держави під час війни. *Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. 2022. № 6 (276). С. 44–49. DOI: <https://doi.org/10.33216/1998-7927-2022-276-6-44-49>
11. Транспарентність влади в контексті європейської інтеграції України : конспект лекцій до короткотермінового семінару в системі підвищення кваліфікації кадрів / уклад: Е. А. Афонін, О. В. Суший. Київ : НАДУ, 2010. 48 с.
12. Наливайко Л., Романов М. Поняття та ознаки транспарентності в контексті євроінтеграції. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2016. № 5 (21). С. 27–29.
13. Правотворення і правотворчість в умовах воєнного стану та миробудівництва : монографія / Н. М. Пархоменко, О. В. Скрипнюк, Н. М. Оніщенко та ін.; за заг. ред. Н. М. Пархоменко. Київ : Парламентське видавництво, 2023. 312 с.
14. Гришук О. В. Філософія конституційних цінностей : монографія. Київ : «Компанія ВАІТЕ», 2019. 416 с.
15. Кельман М. С., Ткачук В. Є. Право і соціальні цінності як засторога боротьби зі злом. *Правова позиція*. 2022. № 1 (34). С. 68–74. DOI: <https://doi.org/10.32836/2521-6473.2022-1.12>
16. Оптимізація правотворчої діяльності: теоретико-прикладні засади : монографія / за заг. ред. Н. М. Пархоменко. Київ : Юрінком Інтер, 2025. 512 с.

Дата першого надходження статті до видання: 18.11.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.12.2025

Дата публікації (оприлюднення) статті: 31.12.2025